

พลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนือ (พ.ศ.2500-ปัจจุบัน)¹

เบญจพรรณ เอกะสิงห์ และโสรัถย์ ดิษฐประยูร³

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนือจากอดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก มีมิติของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องของระบบย่อย ๆ ในชุมชนภาคเหนืออย่างน้อย 4 ประการด้วยกันก็คือ 1) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและชุมชน 2) ระบบการผลิต 3) ระบบความสัมพันธ์ 4) องค์ความรู้และเทคโนโลยี การศึกษาได้แบ่งช่วงของการเปลี่ยนแปลงเป็น 2 ช่วงคือ ช่วงหนึ่งในระหว่าง พ.ศ. 2500-2524 เรียกว่าเป็นช่วงชุมชนยุคเริ่มเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้า ช่วงที่ 2 ในระหว่าง ปี พ.ศ. 2525-ปัจจุบัน เรียกว่าเป็นช่วงชุมชนยุคพัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัย (พ.ศ.2525-ปัจจุบัน) ในยุคแรก มีการพัฒนาของรัฐโดยมีความมุ่งหวังเพื่อการพัฒนาความเจริญไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ และการเร่งให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ได้ถูกสนองตอบด้วยโครงการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น การพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน เทคโนโลยีทางการผลิต ฯลฯ ซึ่งเอื้อให้เกิดการติดต่อระหว่างชุมชนเมืองรวมไปถึงชุมชนในพื้นที่ห่างไกล สะดวกสบายยิ่งขึ้น การส่งเสริมและพัฒนาต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้เกิดการผลิตที่มุ่งเพื่อการค้าและการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้นในภูมิภาค อีกด้านหนึ่งการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจทำให้เกิดการลงทุนทางธุรกิจทั้งภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและภาคบริการในภูมิภาค รวมไปถึงการขยายตัวของเมืองไปสู่พื้นที่รอบเมืองและพื้นที่ชนบทห่างไกล ส่วนในยุคสองมีการค้าที่เปิดกว้างสู่ภูมิภาคและนานาชาติประเทศมากขึ้น ซึ่งทำให้มีการใช้ปัจจัยที่ดินและแรงงานและทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อเป็นฐานรองรับการเติบโตทางการค้านี้ทั้งสิ้น และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนืออย่างสำคัญ

คำสำคัญ: พลวัตทางเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนภาคเหนือ ระบบการผลิต

บทนำ

ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมา ชุมชนภาคเหนือของประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ด้านหนึ่งผลพวงจากการพัฒนาของรัฐที่มุ่งหวังให้เกิดการขยายตัวและเติบโตทางเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือโดยการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน การพัฒนาและส่งเสริมเทคโนโลยีทางการผลิต ฯลฯ ได้ทำให้ชุมชนภาคเหนือปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้น อำนาจรัฐและทุนจากภายนอกเข้าไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจชุมชนทุกขณะ ขณะเดียวกันรัฐเองก็เข้าควบคุมจัดการทรัพยากรของชุมชนภาคเหนือเพื่อการอนุรักษ์

¹ บทความนำเสนอในการประชุมทางวิชาการประจำปีของศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร วันที่ 7-8 กันยายน 2550

ณ โรงแรมอมิพีเรียลเชียงใหม่ รีสอร์ท จังหวัดเชียงใหม่

² ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร และภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

³ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภาคเหนือที่ปรับเปลี่ยนไป และเปิดให้ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับระบบทุนและระบบตลาด การขยายตัวของภาคธุรกิจบริการ ภาคอุตสาหกรรม ทำให้ชุมชนภาคเหนือมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและค่อยเป็นค่อยไปในหลายพื้นที่อย่างเป็นพลวัต (Dynamic) เช่น การกลายเป็นชาวนายากจนไร้ที่ดิน การผันตัวเองไปสู่อาชีพนอกภาคการเกษตร แรงงานรับจ้างในภาคธุรกิจบริการและภาคอุตสาหกรรม การสูญเสียวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร เหล่านี้เป็นต้น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวถือเป็นพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนือตอนบนจะพบว่ามีเปลี่ยนแปลงตลอดระยะเวลา และส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชนกับสภาพแวดล้อมอย่างเชื่อมโยง ซึ่งงานศึกษาวิจัยส่วนใหญ่จะพิจารณามิติของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาที่เกี่ยวข้องของระบบย่อย ๆ ในชุมชนภาคเหนืออย่างน้อย 4 ประการด้วยกันก็คือ 1) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและชุมชน 2) ระบบการผลิต 3) ระบบความสัมพันธ์ 4) องค์ความรู้และเทคโนโลยี (พรพิไล และอรุณรัตน์, 2546: 274)

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ได้ทำการประมวลผลการศึกษจากการทบทวนวรรณกรรมจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนือตั้งแต่ช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2500-ปัจจุบัน

ผลการศึกษา

1) ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคการเปลี่ยนผ่านสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้า (พ.ศ.2500-2524)

ในอดีต (ก่อน พ.ศ. 2500) จะพบว่าชุมชนในเขตภาคเหนือตอนบนยังคงดำรงชีวิตด้วยระบบการผลิตเพื่อยังชีพที่ควบคุมด้วยระบบวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของชุมชน สังคมภาคเหนือจึงเป็นสังคมชาวนาดั้งเดิม ทำการเพาะปลูกผสมผสานกับการเก็บหาของป่าและล่าสัตว์ ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้ายังคงดำเนินอยู่ด้วยการแลกเปลี่ยนผลผลิตที่ทำได้หรือผลิตขึ้น ระบบเงินตราจึงยังไม่แพร่หลายในชุมชน นอกจากนี้ด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางเชื้อชาติ ต่างส่งผลถึงการจัดการทางการผลิตของชุมชนที่แตกต่างกันออกไปตามเงื่อนไขดังกล่าว เช่น ระบบที่สูง ระบบที่ราบลุ่ม ระบบที่ดอน เป็นต้น (ลือชัย และมิ่งสรรพ, 2528)

ในงานศึกษาของ Tanabe (1994: 33) Anan (1984: 148) และ Ingram (1971: 47) พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2500 ชาวบ้านภาคเหนือร้อยละ 90 ปลูกข้าวเหนียวเพื่อยังชีพเป็นหลักหากเหลือจึงขาย จนถึงช่วง ปี พ.ศ.2510 จึงหันมาปลูกข้าวเจ้าเพื่อส่งขายในเมือง เนื่องมาจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมและกลุ่มพ่อค้าจีนซึ่งเป็นทั้งพ่อค้าคนกลางและนายทุนให้กับชาวบ้านก็มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการค้าและดึงชุมชนเข้าสู่ระบบตลาดเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่น การปลูกยาสูบ ซึ่งเป็นผลจากนโยบายของรัฐที่เข้ามาจัดตั้งรัฐวิสาหกิจทางด้านยาสูบและระยะหลังราคาข้าวที่ตกต่ำอย่างต่อเนื่องจากการผูกขาดข้าวของพ่อค้า นอกจากนี้ยังมีการทำสัมปทานป่าไม้ ซึ่งรัฐได้เปิดให้บริษัทต่างชาติเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมมักจะเป็นกลุ่มคนเมืองที่มีฐานะดี นอกจากนี้ยังมี ระบบฝิ่น ระบบเมียง โดยเฉพาะ

กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งเชื่อว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนบนพื้นที่สูง และชุมชนพื้นราบทั้งกลุ่มพ่อเลี้ยงคนเมือง กลุ่มพ่อค้า เหล่านี้เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้าของชุมชนภาคเหนือ จุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างน้อย 2 ประการที่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจล้านนาให้ความสำคัญคือ 1) การพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น การสร้างทางหลวงแผ่นดินแห่งชาติ การสร้างทางรถไฟเชื่อมต่อมาจนถึงจังหวัดเชียงใหม่ การปรับปรุงระบบชลประทาน 2) การเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) เป็นต้นมา ซึ่งมุ่งเน้นพัฒนาประเทศโดยเร่งการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งทั้งหมดล้วนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิตของชุมชนภาคเหนืออย่างเชื่อมโยงดังนี้คือ

การพัฒนาโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน

การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานของรัฐภายใต้โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชุมชน เพื่อการส่งเสริมให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เช่น การสร้างทางหลวงแผ่นดินตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2506 เป็นต้นมา ทำให้การเดินทางเชื่อมต่อระหว่างภาคกลางกับภาคเหนือสะดวกขึ้น นอกจากนี้ยังมีโครงการเชื่อมต่อภายในจังหวัดและระหว่างจังหวัดในภูมิภาคนี้อีกหลายเส้นทาง ซึ่งช่วยให้บางจังหวัดที่เคยเป็นจังหวัดที่ปิดได้มีการติดต่อและเปิดสู่การค้าของภูมิภาคนี้ นอกจากนี้ยังส่งผลถึงการขยายโอกาสทางการศึกษาเข้าสู่ชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ การพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานอื่น ๆ เช่น ระบบไฟฟ้า เป็นต้น (อรรถจักร์, 2534: 23-28)

นอกจากการสร้างถนนแล้ว การสร้างทางรถไฟเชื่อมต่อในภาคเหนือก็เป็นการส่งเสริมให้มีการค้าขายระหว่างเมืองหลวงและชุมชนท้องถิ่นสะดวกมากยิ่งขึ้น การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทำให้ทุนจากภายนอกชุมชนเข้าสู่หมู่บ้านได้มากขึ้น เช่น พ่อค้าท้องถิ่นและพ่อค้าต่างถิ่น (วิทยา, 2544) ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504-2524 เศรษฐกิจภาคเหนือได้ปรับเปลี่ยนอย่างช้า ๆ โดยนโยบายเศรษฐกิจของรัฐได้โยกเอาเศรษฐกิจท้องถิ่นเข้ากับเศรษฐกิจระดับชาติ โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมที่สร้างจากส่วนภูมิภาคเข้าสู่เมืองหลวงและระหว่างเมืองในส่วนภูมิภาค และกลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตของภาคเหนือ เช่น ในลุ่มน้ำแม่วาว หลังจากการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงเชียงใหม่ เพื่อขนส่งสินค้าเกษตรโดยเฉพาะข้าวและการค้าไม้ ได้ทำให้ตลาดการค้าข้าวในพื้นที่ภาคเหนือเริ่มขึ้นอย่างจริงจังและขยายพื้นที่ออกไปจำนวนมาก ขณะเดียวกันก็พบว่าเริ่มปรากฏการทำนา 2 ครั้งใน 1 ปี ของชาวนาพื้นราบในลุ่มน้ำแม่วาว (มนตรี และคณะ, 2548)

ในขณะที่การปรับปรุงระบบชลประทานในพื้นที่ภาคเหนือจะพบว่า จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1-4 (2504-2524) รัฐมุ่งเน้นที่จะยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น พยายามกระจายการผลิตให้มีความหลากหลาย ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวทางหนึ่งเพื่อบรรลุผลดังกล่าวจึงมีการปรับปรุงโครงสร้างระบบชลประทาน เพื่อให้ชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์อย่างทั่วถึง ดังจะเห็นได้จากโครงการก่อสร้างที่ดำเนินการก่อสร้างในช่วงระยะเวลาปี พ.ศ. 2500-2509 เช่น โครงการชลประทานหลวง แม่ลาว แม่แตง แม่กวัง ในจังหวัดเชียงใหม่ และโครงการอื่น ๆ ในพื้นที่ภาคเหนือ (อรรถจักร์, 2534: 34-35) ซึ่งมุ่งให้เกิดการรองรับขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าและการขยายตัวของการผลิตพืชเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ให้มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น (กนก และเบญจวรรณ, 2528)

การส่งเสริมและพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตทางการเกษตร

แนวทางหนึ่งในการขยายตัวทางการผลิตเพื่อการค้าข้างต้น จะพบว่ารัฐได้พยายามส่งเสริมให้มีการปรับปรุงพันธุ์พืชให้มีความทันสมัยรวมถึงเทคโนโลยีทางการผลิตต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมพันธุ์ข้าวชนิดใหม่เพื่อ

การส่งออกผ่านทางสำนักงานเกษตรจังหวัดและอำเภอ ซึ่งทำให้เกิดการลดลงของการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวเหนียว) เนื่องจากไม่เป็นที่ต้องการของตลาด การขยายตัวของพืชดังกล่าวจะเห็นได้ชัดในพื้นที่ที่มีระบบชลประทานรองรับ รวมไปถึงการส่งเสริมการปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ถั่วเหลือง อ้อย เป็นต้น (อรรถจักร์, 2534: 36) ซึ่งการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่นี้ทำให้ชุมชนมีความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นเพื่อสนองต่อความต้องการทางด้านตลาดจากภายนอกชุมชน

นโยบายการพัฒนาของรัฐตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ได้เกิดการขยายตัวของระบบเกษตรเชิงพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น ดังเช่น การศึกษาของ Ritchie (1996) พบว่าชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ มีแนวโน้มในการผลิตเพื่อการค้าเพิ่มมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2510 มีการปลูกพืชเพื่อการค้าหลังฤดูการเก็บเกี่ยวโดยการใช้ที่ดินหมุนเวียนตลอดทั้งปี ชาวบ้านให้ความสนใจกับการปลูกพืชเพื่อการค้ามากกว่า เช่น ถั่วลิสง ปลูกที่ จ.ลำปาง จ.แพร่ และ จ.น่าน ถั่วเหลืองปลูกมากที่สุดที่ จ.เชียงใหม่ เป็นต้น รวมไปถึงผักต่าง ๆ ที่ปลูกบนพื้นที่ปงและที่ดอน เช่น กระเทียม หอมแดง กะหล่ำปลี ผักกาดเขียวปลี ซึ่งเชียงใหม่เป็นจังหวัดที่ปลูกผักมากที่สุด สำหรับไม้ผลยืนต้นที่ทำรายได้ดีและกลายเป็นสินค้าส่งออกของประเทศคือ ลิ้นจี่ ลำไย ใน จ.เชียงราย จ.เชียงใหม่ และ จ.ลำพูน (ลือชัย และคณะ, 2528)

ขณะพื้นที่สูงพบว่า ตั้งแต่รัฐมีการประกาศให้ผืนเป็นพืชเสพติดผิดกฎหมายในปี พ.ศ.2522 จึงได้มีนโยบายส่งเสริมให้ปลูกพืชทดแทนผืน เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชเมืองหนาวโดยมูลนิธิโครงการหลวง ตั้งแต่ช่วงปีพ.ศ.2515 ซึ่งพบว่ามีพืชเมืองหนาวไม่ต่ำกว่า 30 ชนิด เช่น หน่อไม้ฝรั่ง มะเขือเทศ บ๊วย ท้อ พลัม เสาวรส สตรอเบอร์รี่และกาแฟ เป็นต้น (กนก และลือชัย, 2544) นอกจากนี้บางพื้นที่รัฐยังได้มีนโยบายส่งเสริมการเกษตร เช่น การสร้างนิคมการเกษตรที่สูงในลุ่มน้ำแม่หลู ลุ่มน้ำแม่ศึก อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มเพื่อทดลองทำการเกษตรแผนใหม่ให้แก่ชาวบ้าน เช่น การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และถั่วลิสงเพื่อการค้า โครงการธนาคารข้าว ส่งเสริมทำไร่ขั้นบันได การทำการเพาะปลูกอยู่กับที่เป็นหลักแหล่ง เป็นต้น (โสรัถย์, 2549)

การขยายอำนาจรัฐในการควบคุมจัดการทรัพยากร

ความพยายามของรัฐเพื่อให้เกิดการพัฒนาและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจนั้น จะพบว่าฐานทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า) ได้ถูกใช้เป็นตัวรองรับการพัฒนาดังกล่าว โดยรัฐเริ่มขยายอำนาจเข้าไปเพื่อควบคุมจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยเฉพาะที่ดินและแหล่งน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญทางการผลิต

ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้

กรรมสิทธิ์ในที่ดินของชุมชนภาคเหนือในอดีตจะจับจองและบุกเบิกที่ดินเอง เพราะสามารถเข้าทำกินได้อย่างเสรีโดยรัฐไม่ได้เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์แต่อย่างใด แต่ก็มีมีการบุกเบิกยังไม่มากนักเนื่องจากจำนวนประชากรในพื้นที่ภาคเหนือมีไม่มากนัก และการจับจองบุกเบิกที่ดินนั้นขึ้นอยู่กับขนาดและกำลังแรงงานในครัวเรือน เพราะเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้กำลังคนมาก ประกอบกับระบบการจัดการน้ำที่ยังไม่ดีพอ (Kingshill, 1991: 24-25) ชุมชนภาคเหนือจึงมีการเคลื่อนย้ายเพื่อไปหาที่ดินใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ตั้งถิ่นฐานตลอดช่วง พ.ศ.2442-2510 โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ เชียงรายและลำปาง เพื่อเข้าจับจองที่ดินที่ใกล้แหล่งน้ำทำการเพาะปลูกซึ่งถือเป็นยุทธวิธีหนึ่งของการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน (วิทยา, 2544: 118-120)

ระยะเวลาต่อมาพบว่า เมื่อประชากรมีอัตราการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น แต่เทคโนโลยีทางการผลิตยังไม่ก้าวหน้ามากนัก ชุมชนพื้นราบจึงต้องประสบปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคเนื่องจากความไม่เพียงพอของพื้นที่นา ในงาน รัตนพร (2546: 35) พบว่า วิธีแก้ปัญหาของชุมชนต่อปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอจะมีอยู่

3 วิธีใหญ่ ๆ นั่นก็คือ 1) การเช่านาโดยจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตในอัตราครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่ได้หรือที่เรียกว่า “เยียนนาผ่าเก็บ” 2) การทำไร่เสริม 3) การรับจ้างทำนาของผู้อื่นโดยขอค่าจ้างเป็นข้าว

Anan (1984: 320-325) ยังพบอีกว่าในช่วงพ.ศ.2500-2510 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชาวนาในภาคเหนือ โดยเกิดการแตกตัวทางสังคมซึ่งชาวนารวยเป็นผู้ถือครองที่ดิน ในขณะที่ชาวนาจนและชาวนาไร้ที่ดินกลับมีจำนวนเพิ่มขึ้น เช่น ในจังหวัดเชียงใหม่พบว่า มีชาวนาไร้ที่ดินเฉลี่ยถึงร้อยละ 35.9 นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ การขยายตัวของเมืองยังส่งผลให้ราคาที่ดินสูงขึ้น และการเข้าไปของธุรกิจเอกชนหรือนายทุนเพื่อทำการลงทุนทั้งในส่วนของธุรกิจการเกษตร อุตสาหกรรมและอสังหาริมทรัพย์ต่างๆ ยังเป็นสาเหตุที่ทำให้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินของชาวนามีมาอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามรัฐเองก็ได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการนำเอาที่ดินรกร้างว่างเปล่าในกรรมสิทธิ์ของรัฐมาใช้ประโยชน์ รวมไปถึงการออกเอกสารสิทธิ์ต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากการประกาศใช้พ.ร.บ.การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในปี พ.ศ.2518 โดยมุ่งเน้นจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่ทำกินเพื่อสร้างโอกาสและกระจายรายได้โดยการถือครองที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (พรใจ, 2534)

ส่วนบริเวณพื้นที่สูงนั้น ด้วยข้อจำกัดทางกายภาพของพื้นที่ การบุกเบิกพื้นที่ป่าจึงถูกใช้เพื่อทำการทำไร่หมุนเวียน และเลือกที่จะปลูกที่ไม่ต้องการน้ำและการดูแลมากนัก เช่น พริก ถั่ว การหมุนเวียนพื้นที่เพื่อให้เกิดการฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์และในระยะหลังเมื่อมีการขยายตัวของครัวเรือนและแรงงานจึงทำให้ความต้องการพื้นที่ในการหมุนเวียนเพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน จนทำให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ตรงกันระหว่างรัฐกับชาวบ้านในวิธีคิดเรื่อง “การทำไร่หมุนเวียน” และ “การทำไร่เลื่อนลอย” (รัตนพร, 2546: 38) รวมไปถึงการแก้ไขปัญหาพิชเสพติดบนพื้นที่สูง

งานศึกษาหลายชิ้นได้นำเสนอถึงนโยบายของรัฐต่อประเด็นดังกล่าว โดยการเข้าไปควบคุมจัดการทรัพยากรผ่านการประกาศให้พื้นที่เหล่านั้นอยู่ในการดูแลของรัฐตามกฎหมาย เช่น พื้นที่แม่ลาว จ.เชียงราย (วิทยา, 2541) ลุ่มน้ำแม่แจ่ม อ.แม่แจ่ม (โสรัถย์, 2549) ลุ่มน้ำวาง อ.แม่วาง และลุ่มน้ำขาน อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ (ไพบูลย์ และคณะ, 2546: 52) ซึ่งขั้นตอนของการขยายอำนาจรัฐเข้าไปควบคุมจัดการทรัพยากร ได้ใช้กลไกในเรื่องของกฎหมายป่าอนุรักษ์ เช่น พ.ร.บ.ป่าไม้แห่งชาติ (พ.ศ.2484) พ.ร.บ.อุทยานแห่งชาติ (พ.ศ.2504) พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติ (พ.ศ.2507) นอกจากนี้ยังตั้งหน่วยงานเพื่อเข้าไปควบคุมดูแลพื้นที่ของชุมชน อีกแนวทางหนึ่งคือ นโยบายการพัฒนาที่ตั้งชุมชนเข้ามาสู่การผลิตแบบการค้าหรือเกษตรเชิงเดี่ยวที่ใช้ฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่าในการผลิต และพึ่งพาทุนและกลไกตลาดจากภายนอกต่างจากโครงการพัฒนาต่าง ซึ่งขัดกับนโยบายอนุรักษ์ของรัฐข้างต้นและกลายเป็นวิวาทะระหว่างรัฐกับชุมชนในประเด็นเรื่องของสิทธิและการเข้าถึงเพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

ทรัพยากรน้ำและแหล่งน้ำ

รูปแบบการจัดการน้ำในพื้นที่ภาคเหนือ ด้วยลักษณะทางกายภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงและที่ลาดเอียงธรรมชาติการไหลของน้ำจึงไหลแรงและเร็ว ดังนั้นการนำน้ำเพื่อมาใช้ประโยชน์จึงต้องทำการขุดหรือกั้นซึ่งต้องใช้กำลังและแรงงาน ดังนั้นงานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการน้ำของชุมชนภาคเหนือตอนบนในช่วงระยะเวลานี้จะนำเสนอถึงรูปแบบ “การจัดการเหมืองฝาย” ที่มีการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ มีโครงสร้างการบริหารจัดการ เช่น แก่เหมืองแก่ฝาย ล่ามฝาย มีรูปแบบการจัดการขององค์กร เช่น การเลี้ยงฝาย การเอามือเอาวันขุดลอกเหมือง ระบบการจัดสรรน้ำ ดังเช่นงานของ อุไรวรรณ (2528) วันเพ็ญ (2528) เป็นต้น ในส่วนของพื้นที่สูงนั้นยังคงทำการเพาะปลูกโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เนื่องด้วยลักษณะการทำไร่หมุนเวียนและ

เลือกพืชที่ไม่ต้องการน้ำมากแต่อย่างไร แต่ก็พบรูปแบบการจัดการน้ำในลักษณะ “ฝาย” บ้างเช่นเดียวกันคนพื้นราบ หากแต่แตกต่างด้วยระบบการจัดการ ซึ่งพบว่ารูปแบบการจัดการน้ำของทั้งชุมชนพื้นราบและที่สูงต่างเชื่อมโยงกับ วิถีวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีของชุมชน เช่น การเลี้ยงฝาย การเลี้ยงฝายน้ำ การเอามือเอาวันลอกเหมือง เป็นต้น ประวัติศาสตร์ของการจัดการน้ำในภาคเหนือ พบว่าหลัง พ.ศ. 2475 รัฐให้ความสนใจที่จะพัฒนาระบบการเพาะปลูกของชาวบ้านมากขึ้น การแก้ปัญหาที่ดินขาดแคลน รัฐจึงเล็งเห็นว่าควรแก้ปัญหาแหล่งน้ำเสียก่อน เช่น บริเวณที่ราบเชิงใหม่-ลำพูน มีแม่น้ำปิงที่หล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรมจึงเห็นว่าควรนำแม่น้ำปิงที่ไหลผ่านอำเภอต่าง ๆ มาหล่อเลี้ยงบริเวณพื้นที่ดอนที่เต็มไปด้วยป่าพะยอมให้ชาวบ้านที่ยากจนได้เพาะปลูก รัฐจึงริเริ่มโครงการฯ พัฒนา ช่วง พ.ศ.2470 เป็นต้นมา โดยกรมชลประทานได้สร้างโครงการประเภท “การส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก” เป็นโครงการแรกในจังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่า “โครงการชลประทานหลวงแม่แฝก” ซึ่งส่งน้ำไปเลี้ยงในพื้นที่อำเภอแม่แตง อำเภอสันทราย ไปจนถึงจังหวัดลำพูน นอกจากนี้ยังมีโครงการแม่ปิงในปี พ.ศ.2484 และโครงการแมกวงในปี พ.ศ. 2497 (รัตนพร, 2546: 41-42) นอกจากนี้พบว่าการดำรงอยู่ขององค์กรเหมืองฝาย (ชลประทานราษฎร์) นั้นต้องมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม แบบแผนทางการผลิต รวมถึงการเข้ามาจัดการแหล่งน้ำของรัฐส่วนกลาง (ชลประทานหลวง) ดังกล่าวทำให้รูปแบบการจัดการเหมืองฝายดั้งเดิมต้องเปลี่ยนแปลงไป

2) ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคพัฒนาเศรษฐกิจและความทันสมัย (พ.ศ.2525-ปัจจุบัน)

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนภาคเหนือ ภายหลังจากแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 รัฐเห็นว่ามีการพัฒนาไปก็จริง แต่ในทางตรงกันข้ามกลุ่มทุนกับร่ำรวยขึ้นแต่ราษฎรในชนบทกลับยากจนลง ดังนั้นในแผนพัฒนา ฉบับที่ 5 จึงมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยการกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาค ซึ่งเชียงใหม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักของภาคเหนือในทางเศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรม งานของ มนัสและคณะ (2534) พบว่าในแผนพัฒนา ฉบับที่ 5-6 (พ.ศ.2525-2534) ที่ต้องการให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคโดยเปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรม มาเน้นความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น ลือชัยและมิ่งสรรพ์ (2528) มีความเห็นในทิศทางเดียวกันว่า การพัฒนาในช่วงเวลานี้ขึ้นต่อเนื่องถึงแผนพัฒนา ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) ได้ทำให้โครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคเหนือเปลี่ยนไปสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ชี้ว่าจะละเลยภาคเกษตรกรรมเพราะการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมยังคงต้องอาศัยภาคเกษตรกรรมรองรับการขยายตัวดังกล่าว ในขณะที่รัฐเองพยายามที่จะเพิ่มปริมาณผลผลิตภาคเกษตรกรรมโดยการพัฒนาประสิทธิภาพของระบบเกษตรกรรมให้ได้ผลผลิตสูงสุดภายใต้ปัจจัยการผลิตที่จำกัด อันเนื่องมาจากรัฐเริ่มมีความเห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทางทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากมาโดยเฉพาะ แผนพัฒนา ฉบับที่ 8 และฉบับที่ 9 (พ.ศ.2540-2549)

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานระยะที่สอง

นอกจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในระยะแรก ซึ่งทำให้พื้นที่ระหว่างจังหวัดในภูมิภาคได้เชื่อมต่อกันแล้ว รัฐยังได้พยายามเร่งรัดให้เกิดการพัฒนาไปสู่ภูมิภาคเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นจึงพบว่าการขยายเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดสู่จังหวัด อำเภอสู่อำเภอและหมู่บ้านสู่หมู่บ้านเกิดขึ้นอย่างมากมาย พร้อมกับการพัฒนาสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ไฟฟ้า โทรศัพท ปรปะปา เป็นต้น นัยหนึ่งเพื่อเกิดการกระจายตัวของการพัฒนา ความเจริญ อีกนัยหนึ่งเพื่อเป็นการเปิดโลกการติดต่อระหว่างชุมชนที่อยู่ห่างไกลกับชุมชนที่อยู่ศูนย์กลาง มีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนถ่ายทอดเทคโนโลยี การติดต่อค้าขายระหว่างพ่อค้า คนพื้นราบและคนบนพื้นที่สูง ซึ่งการคมนาคม

ที่สะดวกมากขึ้นก็เป็นตัวเร่งให้เศรษฐกิจบนพื้นที่สูงขยายตัวอย่างรวดเร็วประการหนึ่งและส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค (รัตนพร, 2546: 182-183)

การขยายตัวของการเกษตรพาณิชย์

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2524-2525 การศึกษาของ Rigg (1996: 259) เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจะดับชาติดังกล่าว อาจทำให้ชุมชนภาคเหนือส่วนใหญ่เลิกทำการเกษตรและหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรที่ต้องอาศัยทุนจำนวนมากยิ่งขึ้นทั้งในเรื่องปัญหาแรงงาน การใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร รวมทั้งเมล็ดพันธุ์และสารเคมี เป็นต้น

การสนองตอบนโยบายด้านเกษตรกรรมของรัฐนั้นเกิดขึ้นในพื้นที่หลายแห่งในชุมชนภาคเหนือในงานของ Ritchie (1996) ซึ่งศึกษาอำเภอแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าในปี พ.ศ.2534 ทุกครัวเรือนทำการเกษตรเพื่อการค้าเป็นหลัก ชาวบ้านเลือกปลูกพืชตามความต้องการของตลาด รัฐเองได้ส่งเสริมและปรับปรุงด้านระบบชลประทานเพื่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่การเกษตรและสามารถทำการผลิตในรอบปีการผลิตได้เพิ่มมากขึ้น เช่นเดียวกับ รัตนพร (2546: 163-164) ที่กล่าวว่า ชาวนาในภาคเหนือที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์จะทำการผลิตถึงสามฤดู เช่น สหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด ซึ่งได้รับน้ำจากโครงการชลประทานแม่แฝก โดยฤดูแรก (ก.ค.-ธ.ค.) จะปลูกข้าวเหนียว ข้าวเจ้าและพืชผักต่าง ๆ เพื่อการบริโภค ในช่วงที่สอง (ม.ค.-เม.ย.) และช่วงที่สาม (พ.ค.-มิ.ย.) ซึ่งพบว่า จะปลูกพืชระยะสั้นเพื่อบริโภคและเพื่อการค้า เช่น มะเขือเทศ กระเทียม มันฝรั่ง พืชผักต่าง ๆ ซึ่งจะใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก การแลกเปลี่ยนแรงงานจะใช้ในฤดูการผลิตแรก นอกจากนี้พบว่ามีการใช้เครื่องทุ่นแรงแทนแรงงานคนและสัตว์ มีการลงทุนในการปรับปรุงดูแลดินเพิ่มมากขึ้นในการเพิ่มผลผลิต มีการใช้สารเคมีในปริมาณที่เพิ่มสูงขึ้น นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบลักษณะการใช้ที่ดินพบว่าชาวนาที่มีที่ดินขนาดเล็กและกลางมักจะปลูกพืชหลายชนิดเพื่อประกันความเสี่ยงและใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ในขณะที่ชาวนาที่มีที่ดินขนาดใหญ่จะปลูกพืชชนิดเดียวมากกว่าเนื่องจากมีความมั่นคงในการลงทุนปลูกเพื่อการค้า

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าจะพบว่าชุมชนภาคเหนือมีรูปแบบที่หลากหลายขึ้น อันเนื่องมาจากปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยภายนอก ซึ่งกลายเป็นตัวกำหนดรูปแบบทางการผลิตที่แตกต่างกันออกไปของแต่ละชุมชน โดยสรุปสามารถจำแนกรูปแบบทางการผลิตของสังคมเกษตรภาคเหนือในช่วงเวลานี้ ออกเป็น 4 รูปแบบด้วยกัน (อรรถจักร์, 2534: 44) คือ

รูปแบบแรก คือ ยังคงทำการผลิตแบบเดิม ปลูกข้าวเหนียวเป็นหลักและปลูกพืชอายุสั้นๆ หลังฤดูการทำนา เช่น ถั่วเหลือง ถั่วลิสง กระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่ เป็นต้น โดยการเลือกที่จะผลิตหรือการเพิ่มขึ้น/ลดลงของพื้นที่เพาะปลูกจะขึ้นอยู่กับราคาผลผลิตพืชนั้น ๆ ในแต่ละปี นอกจากนี้ระบบชลประทานก็มีความสำคัญต่อความเข้มข้นทางการผลิตในแต่ละปี แต่แนวโน้มเริ่มลดน้อยลง (ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2529-2530 เป็นต้นมา) เนื่องจากชาวนาเริ่มที่จะเปลี่ยนมาปลูกข้าวเจ้าเพื่อการค้าแทน โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ชลประทานจะพบการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน เนื่องมาจากการเพาะปลูกตลอดทั้งปีทำให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานเนื่องจากต้องทำการเพาะปลูกพร้อมกัน เกิดความสัมพันธ์ในรูปแบบการจ้างแรงงานแทนการเอามือเอารวันมากขึ้น ในขณะที่ชาวนายวและปานกลางหันมาใช้เครื่องจักรกลเพื่อทุ่นระยะเวลาและแรงงานคน ความสัมพันธ์ลักษณะเดิม (การเยี่ยนาผ่าเก็ง) ได้ลดความสำคัญลงจนทำให้ชาวนายากจนกลายเป็นแรงงานรับจ้างหรือออกไปสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรมในที่สุด

รูปแบบที่สอง คือ การปลูกพืชไร่ ซึ่งพืชหลักที่สำคัญคือ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ ถั่วลิสง อ้อย เป็นต้น ซึ่งมีปริมาณพื้นที่การปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งเป็นป่าเสื่อมโทรมหรือพื้นที่อยู่นอกเขตชลประทาน

รูปแบบที่สาม ซึ่งกลายมาเป็นรูปแบบหลักจนถึงปัจจุบันนั้นก็คือ การทำการเกษตรแบบพันธะสัญญา ซึ่งเชื่อว่าการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบนี้มีสาเหตุมาจาก *ประการแรก* ชนวนภาคเหนือมีความเคยชินกับการปลูกพืชเศรษฐกิจมาก่อนแล้ว การทำสัญญากับทางบริษัทยังทำให้ชาวบ้านรู้สึกมีความมั่นคงจากการประกันราคาซึ่งเป็นการสร้างแรงจูงใจให้กับชาวบ้าน *ประการที่สอง* การสร้างเครือข่ายระหว่างรัฐ กลุ่มบริษัทประกอบการและผู้นำหรือแกนนำชาวบ้านในการส่งเสริม ทำให้เกิดการขยายตัวได้อย่างรวดเร็ว *ประการที่สาม* สภาพพื้นที่ภาคเหนือตอนบนที่เอื้อต่อการขยายตัวทางการผลิตทั้งสภาพภูมิอากาศ แหล่งน้ำ ที่ดิน หรือแรงงานทางการผลิต เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะของพืชในระบบพันธะสัญญาส่วนใหญ่เป็นพืชที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่ในขั้นตอนการผลิตอย่างมาก และต้องใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกที่มีราคาสูง นอกจากนี้ยังต้องเผชิญกับภาวะเสี่ยงกับภาวะโรคและแมลงศัตรูพืช และการผลิตนั้นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัทหรือเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของบริษัท เพื่อให้เป็นไปตามคุณภาพ ปริมาณ และระยะเวลาการส่งมอบ ซึ่งต้องให้ความสำคัญอย่างมากต่อการปรับตัวของเกษตรกรในระบบนี้

รูปแบบที่สี่ คือ การปลูกไม้ผล ซึ่งขยายตัวไปทั่วพื้นที่ภาค เช่น ลำไย ลิ้นจี่ ส้ม เป็นต้น ซึ่งพบว่าเป็นแหล่งผลิตและทำรายได้จากการส่งออกที่สำคัญของประเทศ ด้วยลักษณะของภูมิอากาศที่เอื้อต่อการเพาะปลูกไม้ผลประเภทนี้ จึงทำให้ขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างมากเช่นเดียวกัน

ข้อบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการขยายตัวทางการเกษตรภาคนี้ก็คือ การลดลงของจำนวนสัตว์เลี้ยงของชาวบ้านหรือเกษตรกรรายย่อย เช่น โค กระบือ หมูและไก่ที่มีจำนวนลดลง (รัตนพร, 2546: 161) ในขณะที่การเลี้ยงในลักษณะฟาร์มปศุสัตว์เพื่อการค้าเพิ่มจำนวนขึ้น เนื่องมาจากความต้องการของตลาดการบริโภคเนื้อสัตว์ที่เพิ่มสูงขึ้นทำให้เกิดการส่งเสริมของกลุ่มทุนให้แก่เกษตรกรทำการเลี้ยงในลักษณะฟาร์มปศุสัตว์และมีการปรับเปลี่ยนพันธุ์เพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด (อรรถจักร์, 2534: 49)

การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ

การขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยว นอกจากที่รัฐพยายามทำให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาจากกรุงเทพฯ แล้ว ในขณะเดียวกันต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นเมืองที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นทางวัฒนธรรมประเพณี ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวของเชียงใหม่เติบโตอย่างรวดเร็วในระยะหลังที่ผ่านมาซึ่งกลายเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ การรองรับการขยายตัวดังกล่าวเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของปริมาณโรงแรม สถานที่พักตากอากาศ ร้านอาหาร สนามกอล์ฟ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาสินค้าและหัตถกรรมท้องถิ่นจนกลายเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงและกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เช่น งานแกะสลัก งานหัตถกรรม ฯลฯ นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์พร้อมกับชมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมของชุมชนโดยเฉพาะชุมชนบนพื้นที่สูงในภูมิภาคนี้ เช่น เชียงราย แม่ฮ่องสอน เป็นต้น ซึ่งธุรกิจเหล่านี้จำเป็นต้องใช้แรงงานในการประกอบการจำนวนมาก ทำให้เกิดการหลั่งไหลจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่เมืองเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน (อรรถจักร์, 2534: 54-63)

นอกจากการขยายตัวของธุรกิจการท่องเที่ยวแล้ว การขยายตัวของอุตสาหกรรมทั้งขนาดใหญ่และขนาดย่อย กนกและลือชัย (2544) กล่าวว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2535-39 มีมูลค่าถึงสามพันล้านบาทและมีสัดส่วนเท่ากับ

ร้อยละ 12.85 ของ GRP ภาคเหนือซึ่งเป็นสาขาที่มีการขยายตัวมากที่สุดเป็นผลมาจากการขยายตัวของการลงทุนในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ โดยเฉพาะช่วงประมาณปี พ.ศ. 2535 มีการลงทุนขนาดใหญ่จากต่างประเทศทำให้การลงทุนขนาดใหญ่กระจุกตัวอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน โดยเฉพาะการก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือจังหวัดลำพูน ซึ่งเกิดจากนโยบายของรัฐที่ต้องการขยายการพัฒนาอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาค แก้ปัญหาการว่างงานและความยากจนเนื่องมาจากปัญหาทางด้านเกษตรกรรม นอกจากนี้อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ดังกล่าวแล้ว อุตสาหกรรมขนาดเล็กก็ได้เกิดขึ้นกระจายตามเมืองใหญ่ในภูมิภาคนี้ เช่น โรงสี อุตสาหกรรมเซรามิค เครื่องนุ่งห่ม อัญมณีและเครื่องประดับ เครื่องเรือน บรรจู่หีบห่อ น้ำตาล อาหารกระป๋อง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปางและลำพูน (รัตนานพร, 2546: 205-206)

การเปิดประเทศสู่การค้า

ถึงแม้ว่าภาคเหนือตอนบนจะมีการติดต่อกับชายกับพื้นที่ชานแดนระหว่างประเทศ เช่น เชียงราย แม่ฮ่องสอน ตากมาอย่างยาวนานและมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ซึ่งพบว่าในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 7 รัฐได้เปิดตลาดการลงทุนกับประเทศเพื่อนบ้านในแถบอินโดจีนและพม่า ซึ่งรัฐต้องการเปลี่ยนสนามรบให้กลายเป็นสนามการค้า

นโยบายการค้าระหว่างประเทศจึงได้กลายเป็นช่องทางหนึ่งในการขยายตัวของเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคและส่งผลถึงระดับประเทศ เห็นได้จากโครงการร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง 6 ประเทศ (GMS) หรือโครงการหกเหลี่ยมเศรษฐกิจ โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ ฯลฯ นอกจากนี้โครงการดังกล่าวยังมีนโยบายทางการค้าระหว่างประเทศที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การจัดทำเขตเสรีการค้า (Free Trade Area) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในทางการค้าระหว่างประเทศในปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพันธมิตรทางการค้า ลดการกีดกันทางการค้า (และรวมถึงการลงทุน) ทั้งในรูปแบบของภาษีและมีใช้ภาษีระหว่างกันลง ซึ่งข้อดีคือ ทำให้เกิดการค้าบริการที่ตนมีความได้เปรียบและพยายามจะลดหรือเลิกผลิตสินค้าและบริการที่ไม่สามารถแข่งขันได้หรือมีความได้เปรียบน้อย ในขณะนี้แม้ผลของการทำข้อตกลงเขตการค้าเสรีจะยังไม่เกิดขึ้นอย่างเต็มรูปแบบ แต่ผลกระทบจากการเปิดเสรีการค้าก็เริ่มปรากฏบ้างแล้ว โดยเฉพาะการที่มีสินค้าราคาถูกจากต่างประเทศเริ่มเข้ามาตีตลาดไทยมากขึ้น อย่างเช่น ในกรณีของการจัดทำเขตเสรีทางการค้าระหว่างประเทศไทยและจีน ตั้งแต่ช่วงปลายปี พ.ศ.2546 เป็นต้นมาเมื่อพิจารณาในภาพรวมของเศรษฐกิจระดับประเทศจะมีอัตราการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น แต่ในระดับพื้นที่จะพบว่ากลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการเปิดเสรีทางการค้าโดยตรงคือ กลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกกระเทียม หอมหัวใหญ่ หอมแดง โดยเฉพาะแหล่งผลิตสำคัญคือ จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ซึ่งพบว่าเนื่องจากต้นทุนการผลิตของประเทศจีนที่ถูกกว่าไทยทำให้มีการนำเข้าเพิ่มขึ้นจำนวนมาก จนทำให้รัฐเองต้องมีมาตรการรองรับปัญหาดังกล่าวโดยมีโครงการลดพื้นที่ปลูกและส่งเสริมการปลูกพืชอื่นทดแทน ในขณะที่สินค้าเกษตรที่ทำส่งออกจากภาคเหนือ เช่น ลิ้นจี่ ลำไย และลำไยอบแห้งกลับพบว่ามีปัญหาและอุปสรรคในเรื่องของมาตรฐานและคุณภาพของผลผลิต (นิพนธ์, 2547)

นอกจากสินค้ากลุ่มประเภทหอมและกระเทียมที่มีปริมาณการนำเข้าเพิ่มมากขึ้นแล้ว พบว่ายังมีกลุ่มสินค้าอื่นที่น่าสนใจที่มีแนวโน้มปริมาณการนำเข้าจากประเทศจีนมายังประเทศไทยเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากมีราคาและต้นทุนการผลิตที่ต่ำกว่าประเทศไทยและเป็นที่ต้องการของตลาดภายในประเทศ เช่น แครอท มะเขือเทศ พืชผักเมืองหนาว แอปเปิ้ล ส้ม (ส้มจีน) องุ่น เป็นต้น (นิพนธ์ และคณะ, 2548) ซึ่งเป็นกลุ่มสินค้าประเภทเดียวกับที่ผลิตในบริเวณพื้นที่สูงของประเทศไทยและคาดการณ์ถึงผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นตามมาในอนาคตเช่นเดียวกัน

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ทรัพยากร: มิติของการเปลี่ยนแปลงกับความขัดแย้ง

อย่างไรก็ตามทั้งการปลูกพืชระบบพันธะสัญญาหรือการปลูกเพื่อการค้าส่วนหนึ่งก็ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก การเพิ่มการลงทุนในการเพาะปลูก การใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมา นอกจากจะทำให้การเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตของชุมชนแล้ว ยังพบว่าก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ปรัชญาการณดังกล่าวอาจเห็นได้ในสองระดับคือ ในระดับพื้นที่ราบจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 ที่ทำให้ความต้องการในที่ดินเพื่อการขยายตัวของเมือง การทำอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว การเก็งกำไรที่ดินซึ่งมีผลทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น (ช่วงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่) ดังนั้นจึงพบว่าในหลายพื้นที่ที่เปลี่ยนสภาพการถือครองที่ดินจำนวนมากจากชานาไปสู่กลุ่มทุน พ่อค้า นักเก็งกำไร โดยเฉพาะพื้นที่การเกษตรที่อยู่ใกล้เขตเมือง ที่ดินเหล่านั้นได้กลายเป็นธุรกิจจัดสรรที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก เช่นในเขต สันทราย เมริม ดอยสะเก็ด สันกำแพง ในจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้พบว่าการเกิดขึ้นของธุรกิจจัดสรรที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยในหลายพื้นที่ยังส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตรที่เหลือ เช่น การเปลี่ยนแปลงเส้นทางเดินของแหล่งน้ำ ปัญหาน้ำท่วมขัง เป็นต้น (รัตนพร, 2546: 183-189) ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังสุดของบริเวณที่ราบลุ่มภาคเหนือ คือการสูญเสียที่ดินภาคเกษตรกรรมทั้งที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ให้แก่ภาคบริการและกลุ่มทุน (อรรถจักร์, 2534: 54-63)

ส่วนในระดับพื้นที่สูงพบว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินบนพื้นที่สูง ในระยะต่อมาถึงแม้จะมีการนโยบายเชิงพื้นที่ เช่น การกำหนดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ การจัดตั้งหน่วยงานควบคุมดูแล (หน่วยป้องกันพิทักษ์ป่าฯ หน่วยจัดการต้นน้ำฯ) หรือแม้กระทั่งประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐเพิ่มในหลายพื้นที่ แต่พบว่ารัฐเองก็ไม่สามารถจัดการพื้นที่เหล่านั้นได้อย่างจริงจัง และพบว่าในหลายพื้นที่กลับมีปัญหาคความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐในเรื่องของสิทธิและการเข้าถึงเพื่อการใช้ประโยชน์ที่อนุรักษ์ของรัฐซึ่งซ้อนทับพื้นที่ทำกินของชุมชน บางพื้นที่มีปัญหากลักลอบขยายพื้นที่ของชุมชนเพื่อการทำการผลิตอันเนื่องมาจากการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์บนพื้นที่สูงและการเพิ่มจำนวนประชากรบนพื้นที่สูง ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร เหล่านี้ต่างเป็นตัวเร่งให้เกิดความต้องการพื้นที่เพื่อทำการผลิตทั้งสิ้น จนทำให้เกิดปัญหาคความขัดแย้งระหว่างชุมชนในการแย่งชิงทรัพยากรในการผลิต เช่นงานของ พรพิไล และคณะ (2548) ซึ่งศึกษาปัญหาคความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำฝางเขต อ.ฝาง อ.แม่อาย อ.ไชยปราการ พบว่า พื้นที่ปลูกส้มที่ใช้พื้นที่ขนาดใหญ่เป็นของนักธุรกิจและนักลงทุนมากกว่าเป็นของเกษตรกรเช่นเดียวกัน การขยายตัวของพื้นที่ปลูกส้มจึงเกิดขึ้นโดยแยกตัวออกจากการทำเกษตรแบบเดิมของชาวไร่ชาวนา สวนส้มเข้ามาตั้งอยู่บนลุ่มน้ำโดยที่มิได้เข้าใจพื้นฐานของชุมชนมาก่อน ดังนั้นปัญหาการปลูกส้มกลายเป็นประเด็นโต้แย้งและร้องเรียนของเกษตรกร เนื่องจากปรากฏว่าหลังจากการปลูกส้มแพร่หลายไปในพื้นที่เหล่านี้ราว 10 ปี ทำให้เกิดปัญหามากมาย เช่น การบุกรุกพื้นที่สาธารณะ การทำลายระบบเหมืองฝายและระบบจัดการน้ำของเกษตรกร จนนำไปสู่ความขัดแย้ง รวมถึงปัญหาการใช้สารเคมีจนเป็นอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

จากปัญหาการผลิตทางการเกษตร เช่น การขาดแคลนที่ดิน แหล่งน้ำ ภาวะความเสี่ยงจากราคาพืชผล และปัญหาอื่น ๆ รวมไปถึงการขยายตัวของเมืองทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งเลือกที่จะหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรเพิ่มมากขึ้น การผันตัวเองเข้ามาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการที่มีอัตราการ

ขยายตัวในภาคเมืองจึงเป็นทางเลือกหนึ่ง ส่วนหนึ่งมาจากความเชื่อที่ว่าการทำงานอาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่ยากลำบาก และอยู่ในภาวะเสี่ยงทั้งจากสภาพดินฟ้าอากาศและขึ้นอยู่กับตลาดที่มีภาวะไม่แน่นอน การหันหน้าเข้าสู่อาชีพนอกภาคการเกษตรน่าจะเป็นทางเลือกที่ทำให้มีรายได้ที่มั่นคงกว่า (เดโช, 2539) อีกประการหนึ่งคือการขยายโอกาสทางการศึกษาพบว่า ปัจจุบันเด็กในเขตชนบทส่วนหนึ่งได้รับโอกาสทางการศึกษาที่ดีจึงทำให้มีโอกาสที่จะเลือกในการประกอบอาชีพอื่นแทนการทำงานเกษตรเช่นเดียวกับรุ่นพ่อรุ่นแม่ของตน

นอกจากนี้จะพบว่าการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการต่าง ๆ เช่น การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ การเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เขตเมืองรวมไปถึงธุรกิจบริการและการท่องเที่ยวเช่น ธุรกิจโรงแรม รีสอร์ท ร้านอาหาร ต่างก็ดึงเอาแรงงานภาคการเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและการบริการเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และเชียงรายซึ่งมีการเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยว ความต้องการแรงงานเพื่อตอบสนองต่อการเติบโตดังกล่าว จึงดึงแรงงานโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวจำนวนมากเนื่องจากเชื่อว่ามีรายได้ที่แน่นอน แม้จะเป็นเงินที่ไม่มากนักก็ตาม การหลั่งไหลเข้ามาหางานทำในเขตเมืองนอกจากจะมาจากเขตชนบทรอบเมืองแล้ว แม้กระทั่งชุมชนบนพื้นที่สูงบางส่วนก็ยังเลือกที่จะลงมาประกอบอาชีพในเมืองทั้งแบบถาวร และในช่วงว่างจากฤดูกาลเพาะปลูก เช่น การขายของที่ระลึก แรงงานรับจ้างทั่วไป เป็นต้น

มิติความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

ผลกระทบประการสำคัญอีกประการหนึ่ง จะพบว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนได้ลดบทบาทลงอย่างเห็นได้ชัดเจน ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการทำการผลิตเพื่อการค้าต้องใช้แรงงานเพื่อการผลิตอย่างเข้มข้น ทำให้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในชุมชนลดน้อยลง เพราะเวลาส่วนใหญ่ต้องใช้ไปกับการทำการเพาะปลูกเป็นหลัก โดยลดกิจกรรมทางสังคมลงและเพิ่มความเป็นปัจเจกของคนในชุมชนเพิ่มขึ้น กลุ่มและองค์กรทางสังคมดั้งเดิมของชุมชนได้ลดบทบาทลงและถูกแทนที่ด้วยความสัมพันธ์ในรูปแบบของนายจ้างและลูกจ้างระหว่างชาวนารวยกับชาวนาจน หรือกลุ่มทุนภายนอกกับชาวนา เป็นต้น (เดโช, 2539) ความไม่เพียงพอของแรงงานครัวเรือนทำให้เกิดการจ้างแรงงานภาคการเกษตรแทนการแลกเปลี่ยนแรงงานในพืชพาณิชย์ การเช่าหรือซื้อหาเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรเพื่อทดแทนแรงงาน ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนการผลิตให้สูงขึ้น (วิชัยชาญ, 2547) ขณะที่ทุนนิยมและบริโภคนิยมที่รุกคืบเข้าสู่ชุมชนทุกขณะ และสร้างความเป็นปัจเจกเพิ่มมากขึ้นในชุมชนสิ่ง เหล่านี้ทำให้ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างคนในชุมชน ระบบศีลธรรม หรือสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นวัฒนธรรมชุมชน” ลดน้อยลงเช่นเดียวกัน

บทสรุป

พลวัตทางเศรษฐกิจ สังคมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนภาคเหนือจากอดีตถึงปัจจุบัน การเชื่อมโยงให้เศรษฐกิจของชุมชนภาคเหนือกับเศรษฐกิจระดับประเทศเข้าด้วยกัน การพัฒนาของรัฐโดยมีความมุ่งหวังเพื่อการพัฒนาความเจริญไปสู่ภูมิภาค และการเร่งขยายตัวทางเศรษฐกิจด้วยนโยบายและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้เกิดการติดต่อสื่อสารการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น และส่งผลต่อการขยายตัวทางการผลิตเพื่อการค้าขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในภูมิภาค การขยายตัวของเมือง อีกด้านหนึ่งก็ส่งผลให้เกิดการลงทุนทางธุรกิจทั้งภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและภาคบริการในภูมิภาคนี้ การเข้ามาของกลุ่มทุนและบรรษัทต่างชาติ ซึ่งเหล่านี้ต่างต้องการทรัพยากรเพื่อเป็นปัจจัยในการผลิตและรองรับการขยายตัว ถึงแม้ว่าจะเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับภูมิภาค แต่ผลกระทบอีกด้านหนึ่ง ในระดับการผลิตของชุมชนชนบทได้เปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อ

การนำเข้ามากขึ้น การนำเอาเทคโนโลยีทางการผลิตสมัยใหม่เข้าไปใช้ การพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกเพิ่มมากขึ้นและส่งผลกระทบต่อมิติทางการผลิต ระบบสังคมและฐานทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่ชุมชนเมืองและรอบเมืองมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว การลดจำนวนลงของพื้นที่การเกษตรรอบเขตเมืองแทนที่ด้วยธุรกิจอุตสาหกรรมและภาคบริการต่าง ๆ การหลั่งไหลของแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง ส่วนชุมชนบนพื้นที่สูงกลับมีแรงกดดันเชิงพื้นที่ทั้งวิถีการผลิต ฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า จนนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้ง

อย่างไรก็ตามครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา การตระหนักถึงผลพวงจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้ถูกปลุกขึ้นทั่วประเทศรวมทั้งภูมิภาคนี้ การให้ความสนใจไปยังแนวคิด"ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง" "การรื้อฟื้นภูมิปัญญา" "ทุนทางสังคมและวัฒนธรรม" และ "การจัดการแบบมีส่วนร่วม" เพื่อการปรับตัวและการดำรงอยู่ของชุมชนทั้งด้านการผลิต วิถีชีวิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชน ในภาวะการณ์ปัจจุบันจึงกลายเป็นประเด็นท้าทายต่อการแก้ไขปัญหาอดีตและวางยุทธศาสตร์ในอนาคตต่อไปซึ่งกำลังดำเนินอยู่อย่างเป็นพลวัต

เอกสารอ้างอิง

- กนก ฤกษ์เกษม และเบญจวรรณ ฤกษ์เกษม. 2528. "เทคโนโลยีการผลิตพืชเพื่อการเกษตร" ใน ลือชัย จุลาสัย และ มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด (บก.). *เศรษฐกิจภาคเหนือ ประเทศไทย: ปัจจุบันและอนาคต*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาสัย. 2544. *ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน เศรษฐกิจ การเกษตร: ระบบการผลิตพืช*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษา GMS สถาบันวิชาการนานาชาติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เดโช ไชยทัฬห. 2539. "การปรับตัวของชาวนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ศึกษากรณี: การประกอบอาชีพนอกไร่ นา กับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่". วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิพนธ์ ไชยมงคล และคณะ. 2548. *การศึกษาสถานการณ์การค้าเสรีพืชผักไทย-จีน รายงานวิจัย*. เชียงใหม่: ฝ่ายวิจัยผัก มูลนิธิโครงการหลวง.
- นิพนธ์ พัวพงศกร. 2547. "ภาพรวมผลกระทบจากการเปิดเสรีการค้า ไทย-จีนและการศึกษามาตรการรองรับผลกระทบ: กรณีศึกษาผัก ผลไม้". เอกสารนำเสนองานสัมมนา FPRI-FTA Seminar Series 5 "ความจริง ปัญหาและโอกาส: FTA ไทย-จีน", วันที่ 8 พ.ย. 2547 ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร.
- พรพีไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. 2546. *ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พรพีไล เลิศวิชา และคณะ. 2548. *รายงานการศึกษารณีสวนส้มฝาง แม่ฮาย ไชยปราการ: ปัญหาและ กระบวนการแก้ไขความขัดแย้ง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- พรใจ เต็มวารี. 2534. "การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่". วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไพบุลย์ เสงสุวรรณ และคณะ. 2546. นโยบายการพัฒนาบนพื้นที่สูงและภูมิปัญญาท้องถิ่น: ผลกระทบจากโครงการ ของรัฐต่อแบบแผนการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนบนพื้นที่สูง กรณีศึกษาลุ่มน้ำแม่วางและลุ่มน้ำแม่ขาน

รายงานการวิจัย. เชียงใหม่: โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมิภาคเหนือ
เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ.

มนตรี จันทวงศ์, พรทิพย์ บุญครอบ และกฤษฎา บุญชัย (บก.). 2548. **ชุมชนลุ่มน้ำวาง: วิถีแห่งการจัดการ**

ทรัพยากรลุ่มน้ำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ.

มนัส สุวรรณ และคณะ. 2534. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนืออันเนื่องมาจากนโยบายและ

โครงการพัฒนาของรัฐบาลและเอกชนกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

รัตนาพร เศรษฐกุล. 2546. หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. 2442 - 2542): รายงานวิจัยฉบับ

สมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ลือชัย จุลาลัย และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด (บก.). 2528. **เศรษฐกิจภาคเหนือ ประเทศไทย: ปัจจุบันและอนาคต.**

เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วันเพ็ญ สุรฤกษ์. 2528. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการจัดการเกี่ยวกับระบบชลประทานใน

ภาคเหนือของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย..

วิชัยชาญ นวนไหม. 2547. “การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชนในเขตชลประทานภาคเหนือ”.

วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิทยา อารภณ์. 2544. แบนเนื้อแม่ลาว พินิจพื้นที่ เวลา และสังคม ผ่านมิติลุ่มน้ำ: ประวัติศาสตร์สามัญชน. เชียงใหม่

: ธารเหนือ.

โสรัจห์ ดิษฐประยูร. 2549. “ความเป็นพลวัตของความขัดแย้งของผู้ใช้น้ำหลายฝ่าย ในลุ่มน้ำแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม

จังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. 2534. **การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมืองใน**

ภาคเหนือของไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2. เชียงใหม่: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุไรวรรณ ตันกิมยง. 2528. “องค์กรสังคมในระบบชลประทานเหมืองฝายและการระดมทรัพยากร เปรียบเทียบ

ระหว่างชุมชนบนที่สูงและชุมชนบนพื้นราบในภาคเหนือของประเทศไทย”. **วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 7**

ฉบับที่ 1-2: 158-194.

Anan Ganjanapan. 1984. “The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)”. Ph.D. Cornell University.

Ingram, James C. 1971. **Economic Change in Thailand (1850-1970).** Stanford, California: Stanford University Press.

Rigg, Jonathan. 1996. “Agricultural Transformation in Thailand: From Rice Farm to Non-Farm”.

Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies Chiang Mai 14-17 October

1996.

Kingshill, Konrad. 1991. **Ku Daeng-Thirty Years Later: A Village Study in Northern Thailand, 1954-1984.**

Dekalb, IL: Center for Southeast Asian Studies Northern Illinois University.

- Ritchie, Mark A. 1996. "Centralization and Diversitification: From Local to Non-local Economic Reproduction and Resource Control in Northern Thailand". Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies Chiang Mai 14-17 October 1996.
- Tanabe, Shigeharu. 1994. **Ecology and Practical Technology: Peasant Farming systems in Thailand.** Bangkok: White Lotus.